

KUĆA BOGA DIONIZA U MIKULIĆIMA

OLGA MARUŠEVSKI

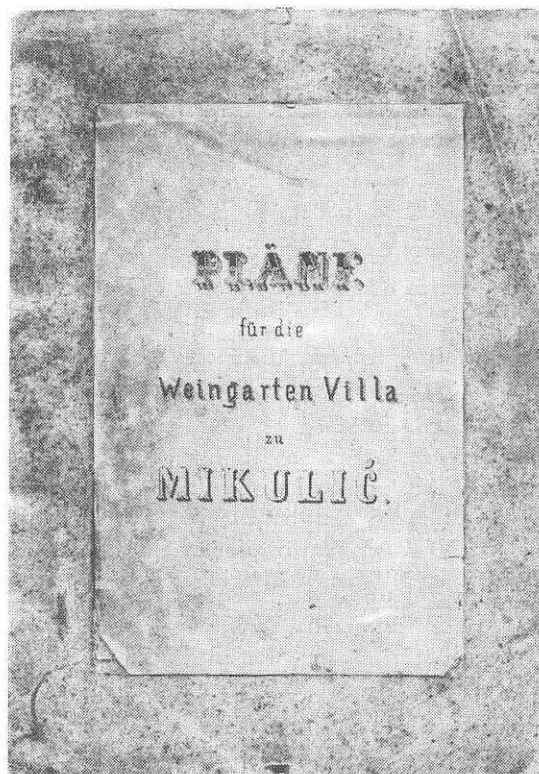
Na obronku Medvednice, prenapućenom arhitektonskom građom uglavnom bez stila, izdvaja se iz niza uličnih pročelja licem prema jugu jedna kuća u stilu. Izazovna je pa se treba pitati kako su nekoć ti prepričani renesansni oblici iz neke vinorodne Toskane stigli u našu aldomašku pastoralu. Bila je to godina 1868. kad još ne bješe na vidiku Kršnjavija koji je htio prigrorske ljetnikovce pohrvatiti(1). Treba li tu kuću nazvati ljetnikovcem(2) ili gospodskom klijeti kad je, gledamo li nacрте, glavna tema vinski podrum, a sve što ga prati samo je bizama romantizirana stilska odjeća za suvremenu proizvodnju vina. Mogli bismo je nazvati i hramom, jer se cijela kompozicija sa strogo simetričnim niskim tornjevima i zabatnim pročeljem ne protivi toj usporredbi. Zamislio ju je Franjo Klein, a upisana je kao vlasništvo Jeanette Pongratz, supruge Guida Pongratza(3), jednoga od naših tada još malobrojnih spretnih i marljivih poduzetnika, a velikih bogataša.

Došao je u Zagreb negdje poslije 1850. Rođen je 1822. u Blankensteinu u Štajerskoj, gdje mu je otac bio provizor na imanju grofa Attemsa. Trgovačku školu u Grazu slijede raznovrsni poslovi koji pokazuju što je zapravo značilo biti poduzetnikom. Titulu viteza nije zaslužio kao vojnik u ratu već, u duhu poslovnoga 19. stoljeća, kao junak u radu. A zanemarivo je i ono pl. ispred prezimena kad mu je karijera tipična za bourgeoisa koji počinje kao zakupnik pošte na relaciji Ljubljana-Trst i građevinski poduzetnik, a završava 1889. kao veletrgovac, industrijalac i bankar u Visokoj 22. Ta stara kuća s kulom, koju je kupio od grofa Draškovića(4), od 1855. postaje dogradnjama i pregradnjama pravi gospodski dvorac, konkurent gradečkim aristokratskim palačama, ali i onim donjogradskim utemeljenim na poduzetničkom kapitalu. Vlaho Bukovac postaje obiteljskim portretistom. Tih godina kupuje i zemlju u Mikulićima, koja isto tako narasta do imanja od 504 jutra vinograda, voćnjaka, livada i šuma(5) i napokon je 1868. namiruje minijaturnim dvorcem posvećenom vinogradarstvu.

Nacrti se nalaze u Grafičkoj zbirki Nacionalne i sveučilišne biblioteke, u posebnoj mapi s naslovom Pläne für die Weingarten Villa zu Mikulić. Mapa sadrži nacrt južnog i zapadnog pročelja, tlocrt prizemlja, prvoga kata i podruma, datum je travanj i svibanj 1868., a signatura Franje Kleina. Uz njih je još tlocrt i pročelje lugarske kućice iz god. 1896. signirano V. Gasparin, dva nepotpisana nacрта preše za grožđe i

katatarski nacrt predjela sa česticama koje pripadaju Jeanetti Pongratz. Nema nikakve specifikacije, a možda koji nacrt i nedostaje. Zgodno je još otkrili da je u svakom slovu rukom pisana naslova mape ucrtano sićušno slovo po slovo prezimena Opath kao i na nacrtu glavnog pročelja, te tako saznajemo za crtača u Kleinovoj meštarskoj radionici. Nacrti su izvedeni tušem i akvarelirani u smeđoj, žutoj, sivoj i zelenoj boji.

Izvedba se ponešto razlikuje od nacрта, unutrašnjost je s vremenom pregrađivana, jer je vila poslužila pučkoj školi, sada je dječji vrtić, a dio kuće i podrum zauzima omladinsko sastajalište koje pripada mješnoj zajednici. Mali komad zemljišta oko vile što je preostao od imanja

Mapa s nacrtima Franje Kleina za vilu Pongratz u Mikulićima. Graf. zbirka NSB

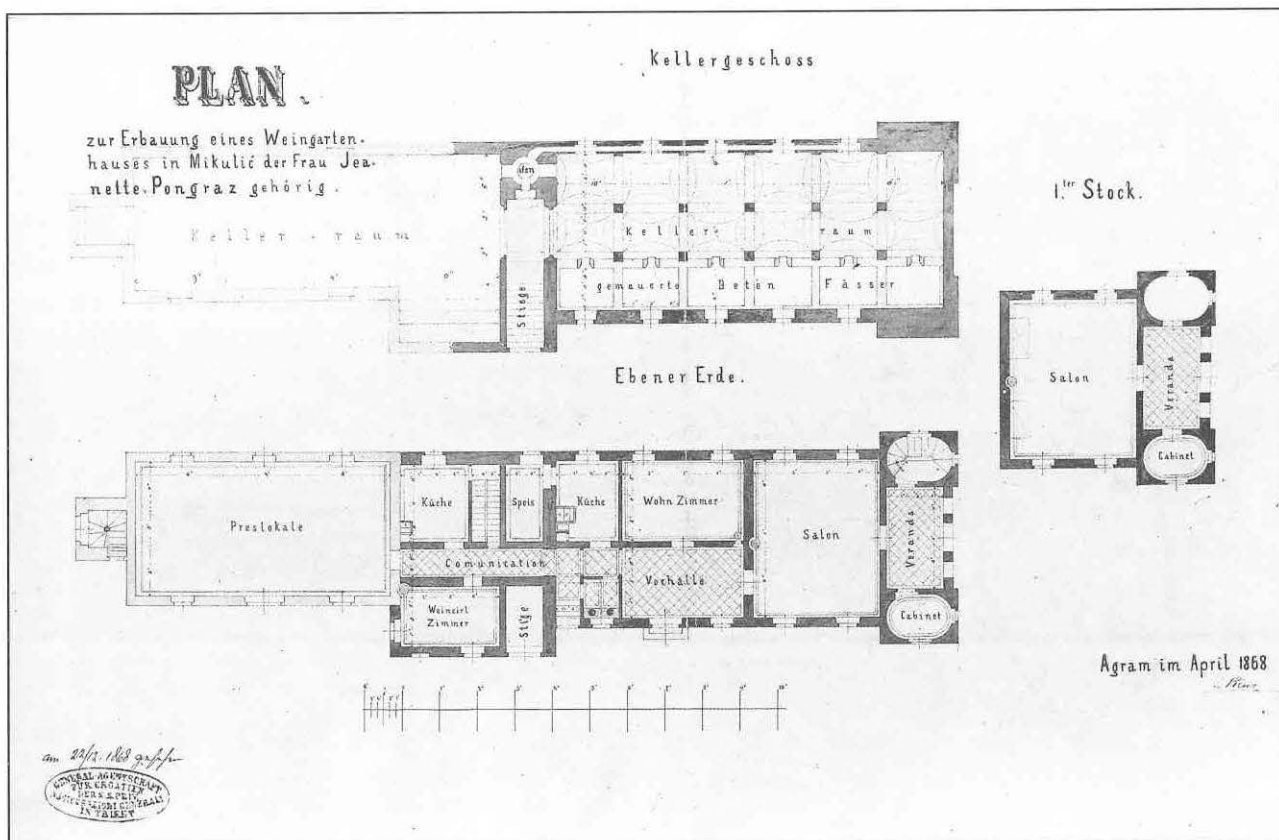
možemo samo zamišljati kao perivoj ili vrt; sve u svemu, crta od rastućeg kapitalizma do spusta u socijalizam nije nikakav izuzetak, ali je glavno da je objekt sačuvan kao prvorazredan spomenik romantičnog historizma na našem ladanju.

Spomenimo iz tih godina samo neke Kleinove gradnje u Zagrebu; iz 1864. zgradu realke na Strossmayerovom šetalištu (danas Geofizički zavod), pravoslavnu crkvu na Preradovićevom trgu (Bollé ju je prestilizirao), svratište Caru austrijanskom u Ilici (danas je na tom mjestu NAMA), iz 1866. izraelski hram u Praškoj (srušen), iz 1867. stambenu kuću u Mesničkoj 1 i portal u perivoju Maksimir. Nijedna ne pokazuje crte individualnog stila, sve pak na "slobodnohistorizirajući način" primjenu dekorativnih, ali ne i strukturalnih oblika romanike, gotike, renesanse i baroka. Zajednički im je duh toga doba, prozelsko prihvaćanje svih stilova prošlosti, no u nastojanju da se nova tvorevina razlikuje od svojih uzora. Literatura je pripremila teren za historijsku modu koja je postala stil.

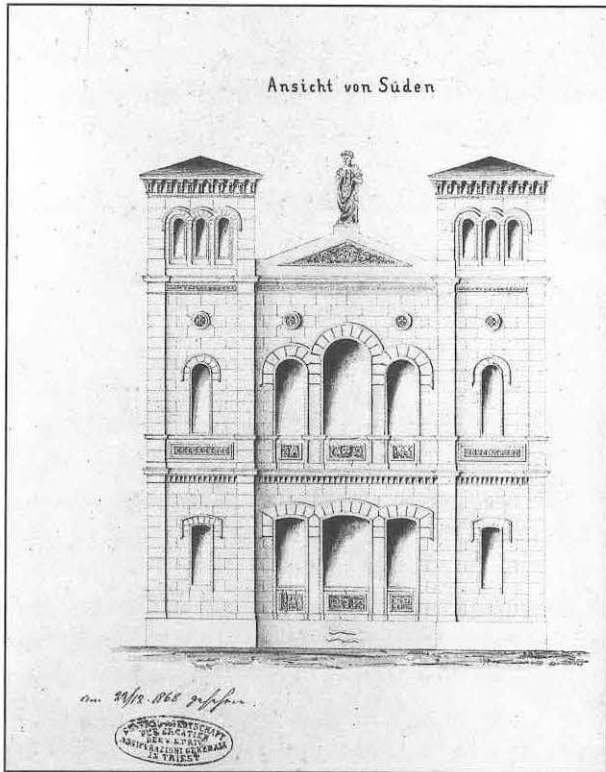
Ako ipak treba inzistirati na nekim Kleinovim posebnostima što ih je pokazao i na nacrtima mikuličke vile, onda je to grupiranje otvora, nad njima vijenac složen od opeka ili imitacije u žbuci, pilastri-lezene,

plitak krov, puna figuralna plastika na pročelnom zidu, ornamentirani parapeti s maskeronima. No sve su to elementi zajednički srednjoeuropskom romantičnom historicizmu, razdoblju između iscrpljena kasnog klasicizma i strogoga historicizma. Klein je nastojao u desetak godina rekapitulirati gotovo sve što se u bečkom ili Münchenskom krugu dogodilo između 1830. i 1860.(6) i pokazati na pročeljima svojih kuća i crkava, te bi možda u arhitekturi to "zakašnjelo" naše desetljeće trebalo zvati Kleinovim, a njega u tom razdoblju maštovitim graditeljem sredine stoljeća.

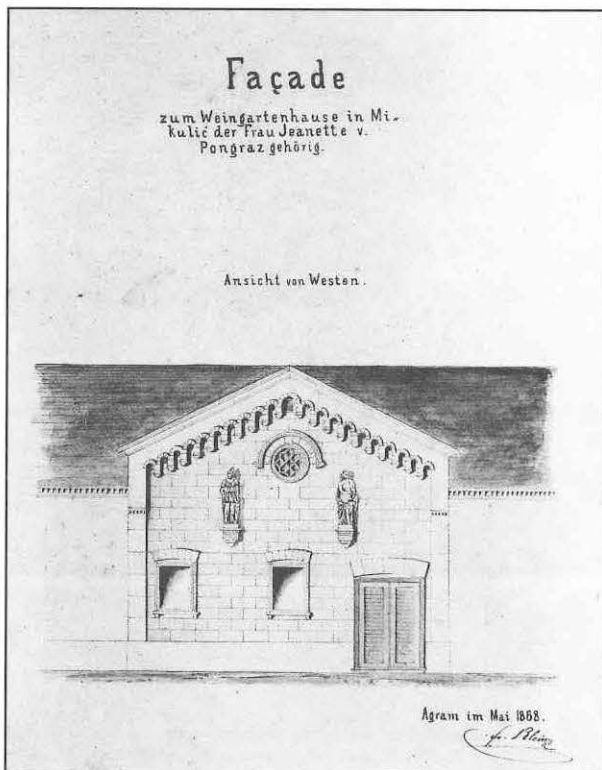
Nacrt glavnoga pročelja vile Pongratz pokazuje kompoziciju od dva ugaona kvadratična rizalita koji pri vrhu završavaju triforama, vijencem konzola i šatorastim krovom, i središnjega nižeg dijela s trokutastim zabatom. Pročelje je ritmizirano s pet prozorskih osi od kojih središnja s većim i dva manja prozora čini neku vrstu trifore. Otvori u prizemlju završavaju segmentnim lukom, na katu oblim. Radijalno raspoređeni kvadri (ili opeke?) i uski prutasti vijenci prate lukove prozora. Za ukrašavanje su iskorišteni prozorski parapeti, plastične kružnice na katu i zabatno polje. Na vrhu zabata povelika je figura u grčkoj halji, u rukama joj je aulos, instrument posvećen bogu Dionizu.

Tlocrt podruma, prizemlja i prvoga kata

Južno pročelje

Zapadno pročelje

Motiv prozorskih vijenaca u romantičnom je historicizmu preuzet s talijanskih palača trecenta i quattrocenta, Klein ga upotrebljava i na drugim svojim gradnjama, kao i trostruku prozorsku os u različitim varijantama zasvođenja.

Cjelokupnim dojmom graditelj želi podsjetiti na toskanske renesansne ljetnikovce, postavljanjem figure na zabatu možda na klasicističke vile u okolini Vicenze.

Premda su u izvedbi ornamentirane kartuše zamijenili balustri, a na katu ostadoše samo okviri, ta ja arhitektonska dekoracija, kako je prikazuje nacrt, osobito u modi oko sredine stoljeća, na bečkim pročeljima već i prije, na zagrebačkim traje tako reći do izdisaja historicizma. Kao i skulpturama građa im je od lijevana kamena ili betona (cementa) i pješčenjaka, no osjetljivih na vremenske promjene. Zato je prednost dana terakoti(7) koja odolijeva utjecaju atmosferilija, upija isto tako malo vlage kao i uljem natopljen kamen, postojana je u boji koja pečenjem poprira slikarske efekte, a oker tonovi dobro se ističu na pozadini zida. To su tvornički proizvodi, i zasad nam je poznata austrijska tvrtka Brauseweter(8) koja je dobavila gotove ornamente i figuralnu plastiku za maksimirski portal, a vjerojatno je istog porijekla i dekoracija na novom Haulikovu ljetnikovcu u Maksimirskoj 143 (danas ured župe sv. Jeronima). Zagrebačke radionice(9) javljaju se tek od osamdesetih godina s proizvodnjom plastične dekoracije uglavnom u portland cementu.

Simbolika u formi i dekoraciji još je uočljivija na zapadnoj strani gdje se Klein domislio prikazati ulaz u podrum, doduše malo zbrkano, ali ipak poput nekoga neoromaničkog crkvenog pročelja. Iznad dvaju prozora i ulaza postavio je na postamente dva lika, koliko se može iz crteža razabrati, grčkog junaka sa štitom i neku Afroditu Milosku, iznad njih pak veliku rozetu, a cijeli je taj aranžman uokvirio lezenama spojenim vijencem slijepih arkada. U izvedbi je sav ukras zamijenjen dekorativnim vezom opeke i terakote.

Da je figuralna plastika Kleinov omiljeni motiv, ne treba posebno isticati, no ipak da se podsjetimo na Mesničku 1, na maksimirski portal i Haulikov ljetnikovac koji s rezervom pripisujemo Kleinu, na originalno stanje Singerove uglovnice na Jelačićevom trgu, na palaču Gospodarskog društva na Trgu maršala Tita.

Prostorna supstanca stambenog dijela kuće sastoji se od više rektanularnih i ovalnih prostorija, tako od dviju verandi, dvaju salona, dnevne sobe i pomoćnih prostorija. Komunikacija s katom smještena je u ovalu pokraj verande, a do vrha tornjeva može se doprijeti kroz rupu u ovalu označenom na nacrtu kao Cabinet. Kad se ovako razloži

prostorna koncepcija i obvoj, ne bi se moglo reći da je to posve čist posao, ali nema sumnje da je ludički duh vremena pretvoren u arhitekturu stvorio nadasve zanimljiv objekt.

Najvažnija prostorna čest namijenjena je podrumarstvu. U prizemlju je prešnica s ulazom iz hodnika pokraj vincilirove sobe i s vanjske zapadne strane. Komunikacije s podrumom nema, osim možda ljestvama, jer se sok pretakao iz kaca u bačve pomoću "šlauha", kako je uobičajeno u svakom podrumarstvu. Vinski podrum proteže se kroz cijelu kuću, a ulazi su sa zapadne i sjeverne strane. U sredini je podruma peć za održavanje potrebne temperature radi laganog procesa vrenja koje se obavlja u desnom traktu. Kako je Pongratz od 1858. redovni član Gospodarskog društva, i Gospodarski se glasnik zanima za njegov podrum te piše(10) da "Gospodin Pongratz gradi u svom vinogradu u Mikulićih pivnicu na sedam posudah vinskih, svaku po 120 vjedarah. Ove će posude biti zidanice od opekah, a omazane betonom". (Na nacrtu je označeno 6 gemauerte Beton Fässer.) Očito je cijelo postrojenje bilo u nas novost, pa članovi Društva drže da tu građevinu svakako treba pogledati. Stručnjacima i kolegama iz Gospodarskog društva zacijelo je bio dopušten ulaz u očekivanju pohvale, ali drugima, pa i gostima kuće, svakako nijedan podrumar koji drži do sebe ne bi dopustio da zavire u njegovu pivnicu - pravilo koje vrijedi do dana današnjeg. Zato smo kulu-čubaricu ostavili za kraj.

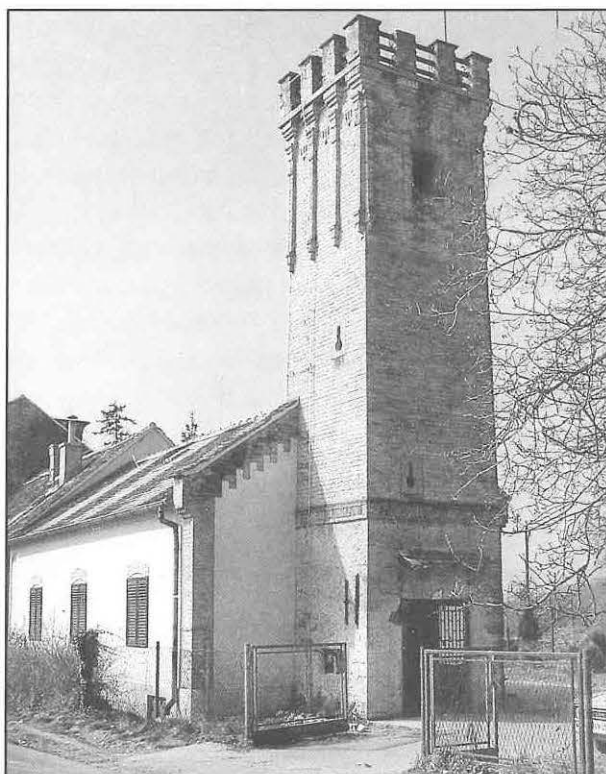
Diže se ta kula visoka, kvadratična, na kraju zgrade što se izdužila poput lađe nekog hrama. Lomljeni kamen imitira čvrsto podnožje u tijelu od neožbukane opeke. Djelovala bi sirovo s onom nazubljenom krunom da je arhitekt nije ukraasio osobito lijepo izvedenim lezenama što se poput naborane vrpce oštih bridova spuštaju od vrha preko gornje četvrtine kule. Dva su ulaza, jedan posve jednostavan na pročelnoj strani odakle vode stube u podrum, drugi postrance do zavojitih stuba prema vrhu. Taj ulaz, doslovce gumut u stranu uza zid prešnice, završava kasnogotičkim trolisnim lukom, a pročelni imao nekoć drukčiji oblik. U domišljanjima potaknutim romantičarskim duhom toga doba reklo bi se da cella vinearia, posvećeno mjesto u tom vinogradarskom hramu, ima svoju obrambenu kulu, to više što je graditelj htio strijelnicama upozoriti na njezinu simboličku funkciju.

"Vojničkom" izgledu, kao i drugim sličnim objektima, uzor su oni palazzi publici, više kule nego kuće, talijanske trecento gotike(11) koje su svojim rječitim govorom potvrđivale autoritet vlasti. U historicizmu romantične faze taj vizualni znak moći interpretiran je u posuđenicama s različitih kulturnih meridijana, od Baltika do obala Rajne, od Engleske do Italije, u arhitekturi dvoraca, zankova, vojarni, pa čak i kolodvora posvećenog prometu kao najsnažnijem reprezentantu moći u 19. stoljeću.

Glavno pročelje

FOTOGRAFIJA: N. Tanhofer

Kula

FOTOGRAFIJA: N. Tanhofer

Mikulička kula, kao vidikovac s kojeg se pruža pogled dokle vid seže, može se interpretirati i kao čuvar cijelog ladanja (vladanja) gospodareva, u čemu prepoznajemo starije značenje riječi vidik(12), pa onda i razloge postojanju vidikovaca. Vrtovi romantizma već tamo od 18. stoljeća nezamislivi su bez te arhitektonske štafaže u čijoj je funkciji strukturirana želja za sveobuhvatnim doživljajem prirode, no od individualnog objekta vidikovac s vremenom postaje obvezatan sastavni dio ljetnikovca, više kao stilski ukras nego upotrebljiv prostor. U zagrebačkim ljetnikovačkim predjelima još ih je nekoliko sačuvano(13), ali nijedan nema taj militantan karakter kao njihov prethodnik u Mikuličima, bez dvojbe prvi te vrste u bližoj okolici.

I još jedno pitanje kao post scriptum. Nadbiskup Haulik namjeravao je 1861. podignuti "novu toplu bašču" na ulazu u nadbiskupski grad ispod kaptolskih vrata. Dokument(14) o tome, pohranjen u Nadbiskupskom arhivu, potpisao je Janko Nikola Grahor u ime građevinsko-vatrogasnog odbora, ali zasad još nije nađena potvrda o graditelju. Riječ je o stakleniku koji je već ucrtan na katastarskoj karti 1862-1864. i nalazi se pokraj istočnoga krila dvora. Taj namjenski objekt prostorno je riješen funkcionalno, a pročelje u detaljima dekorativno. Izdužena je tlocrta, i jedini je element u unutrašnjem prostoru povišena galerija do koje vode zavojite stube. Korpus se sastoji od središnjega povišenog dijela od kojega se račvaju dva kraka. Pročelje je instrumentirano parovima klasicističkih pilastara i lučno zaobljenim prozorima koji na krilima čine okvir velikim ostakljenim ploham. Sredina je upravo monumentalizirana kleinovskom "triforom" koju čine dva manja prozora i jedan zadivljujući veliki. Ako su Kovačićevi prozori na Blaževoj crkvi proglašeni najljepšima u našoj arhitekturi(15), onda na stakleniku imaju dostojnog pratioca. Zbiru arhitektonskih elemenata, koji su konstruktivno sjajno povezani, dodane su ornamentirane kartuše, toni s plastičnim maskeronima. Jednom riječju, graditelj našeg staklenika možda je poznavao spise tada nezaobilazna teoretičara Gottfrieda Sempera, koji je arhitekturu smatrao umjetničkom zadaćom, pa između ostaloga i to da zimska bašča ne smije biti osakaćen nagovještaj arhitekture, samo golem stakleni sanduk, staklom pokrivena praznina(16).

Nadbiskupski staklenik, jedinstven u Zagrebu, a zacijelo i u Hrvatskoj, autentičan je arhitektonski spomenik koji bismo zbog sličnih citata s vilom u Mikuličima rado pripisali Kleinu. No kako je ona sagrađena nekoliko godina poslije staklenika, moglo bi se posumnjati na nekoga stranog arhitekta, što je bila inače Haulikova praksa u obnovi svetišta katedrale i uređenju Maksimira. A onda slijedi obratan put – utjecaj pretpostavljenog stranca na našeg Kleina.

Tih su godina Janko Nikola Grahor i Klein u Haulikovoj službi kao izvođači radova, pa bi se eventualno moglo postaviti pitanje Grahorova autorstva poznaje li se njegov nacrt za Halmovu kuću iz 1858.(17). No elementi stila nisu presudni - pa listali su arhitekti i nekoć, kao što to čine i danas, ako već nisu svoje blokove punili na putovanjima. Zato pitanje autorstva ipak ostaje otvoreno, uz napomenu da tako skladno malo remek-djelo nije na zagrebačkom tlu nigdje postignuto.

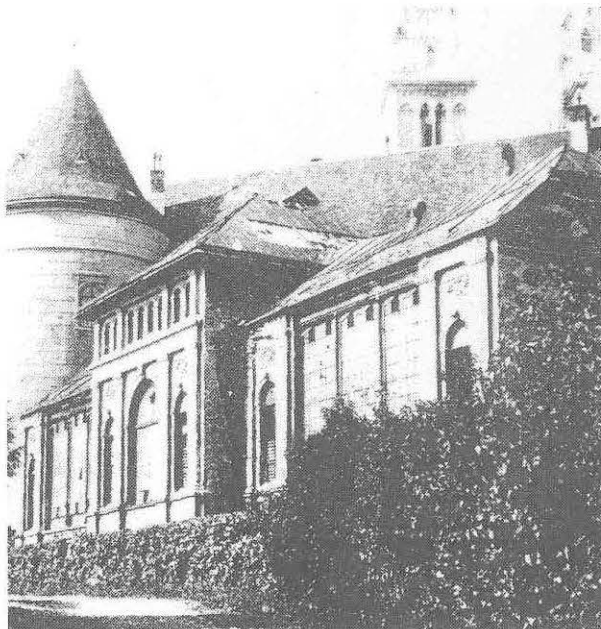
Bilješke:

- 1 O. Maruševski: Iso Kršnjavi kao graditelj, Zagreb, 1986., pogl. Nacionalni stil u arhitekturi i umjetničkom obrtu
- 2 L. Dobronić: Graditelji i izgradnja Zagreba u doba historijskih stilova, Zagreb, 1983., pogl. Zagrebački ljetnikovci druge polovine devetnaestog stoljeća (arhitekt nije naveden, jer nacrti još nisu bili poznati)
- 3 O G. Pongratz M. Despot: Industrija građanske Hrvatske 1860-1873., Zagreb, 1970.; Industrija i trgovina građanske Hrvatske 1873-1880., Zagreb, 1979. Nekrolozi: Agramer Tagblatt, 1890.,1; Svjetlo, Karlovac, 1890., 1.
- 4 L. Dobronić: Zagrebački Kaptol i Gornji grad nekad i danas, Zagreb, 1986., str. 357
- 5 L. Dobronić, bilj. 2
- 6 R. Wagner-Rieger: Wiens Architektur im 19. Jahrhundert, Wien, 1970., pogl. Der romantische Historismus (etwa 1830-1860), - Wiener Fassaden des 19. Jahrhunderts, Wien, 1976., - Romantik und Restauration, Architektur in Bayern zur Zeit Ludwigs I, 1825-1848, Katalog izložbe, München, 1987., - Norbert Lieb: München, Die Geschichte seiner Kunst, München, 1971., - Gornja granica 1860. ostaje otvorena "namjernom" romantizmu. Usporedi Akos Morávansky: Die Architektur der Donaumonarchie 1867-1918., Budapest, 1988.
- 7 Kunsttheorie und Kunstgeschichte des 19. Jahrhundert in Deutschland III. Skulptur und Plastik, Stuttgart, 1985., str. 197 (tekst iz 1859.)
- 8 Acta oec. aed. kut. 504 NAZ Fr. Klein: Rechnung über die Portalbau und die Arbeiten am Georg Monumente in Jurjevac
- 9 Pierotti, Baumgarten, Bestebner, Novak u bivšem Rendićevu atelieru, Kornitzer
- 10 Gospodarski list, 1868., br. 19, str. 86
- 11 R. Matejčić na primjeru Jelačićeve vojarne u Rijeci, izgrađene 1856-1858., uvodi termin gotico quadrato. Taj tip trecento gotike operira sa šiljastim i oblim lukom često na istoj građevini, što usvaja i romantični historicizam. Kako čitati grad Rijeku jučer, danas. Rijeka, 1990., pogl. Kasarna baruna Jelačića u stilu "gotico quadrato"
- 12 Vidik - u starim pravnim izvorima okolina, okružje, regija, vladanje (ladanje), vidiek, "dokle vid seže" = međa imanja. VI. Mažuranić: Pravno-povijesni rječnik, Zagreb, 1908-1922., repr. 1975., str. 1571-1572
- 13 L. Dobronić, bilj. 2
- 14 Acta Georgi Haulik 1861., fasc. 2 NAZ
- 15 Ž. Čorak: U funkciji znaka, Drago Ibler i hrvatska arhitektura između dva rata, Zagreb, 1981., str. 18
- 16 G. Semper: Kleine Schriften, Stuttgart, 1884., str. 484 i dalje (tekst iz 1849.)
- 17 I. Maroević: Graditeljska obitelj Grahor, Zagreb, 1968., str. 103, 209

Summary

Olga Maruševski: "The House of Dionysus in Mikulići"

The villa Mikulić is on the northern slopes of Zagreb. It is a bizarre romanticized, stylish temple; a foothill regional summer resort, a miniature castle whose main theme is a wine cellar. The composition of strict symmetry of low towers and gable facade was conceived by architect Franjo Klein. He had in the middle of the 19th century introduced to Zagreb the contemporary Viennese historicism and had skillfully adapted the proportions to suit a small town rapidly developing. Klein thrived to recapitulate within the ten years (since 1862) all what had occurred in Vienna or München between 1830 and 1860. He tried to show it on the facades of his houses and churches, so that we could name this "belated" decade Klein's decade and consider him within that period to be an inventive architect of the mid century. Some of his buildings from that period are: the School in Strossmayer Park from 1864 (today the Geographic Institute), the Serbian Orthodox Church on Preradović Square (restyled by Herman Bollé), the hotel "At the Austrian Emperor" in Ilica Street from 1866 (today a department store), the Synagogue in Praška Street from 1867 (pulled down during World War II), the residential house in Mesnička Street 1 and a portal in Maksimir Gardens. The plans of the villa Mikulić, dating from 1868 are recorded as the ownership of the family of a rich contractor Pongratz, today kept within the Graphic Collection of the National and University Library in Zagreb. The most important is the space allotted for the wine cellar. The residential area consists of several rectangular and oval rooms: two verandahs, two salons, living room and other accessory rooms. The realization differs somewhat from the original plans. The interior has through the times undergone several reconstructions and at present it is a nursery school. A smaller part of land surrounding the villa, can only vaguely be imagined as once a garden park.

Staklenik u Nadbiskupskom vrtu